

Namoota Macaafa

Qulqulluu Keessatti Beekaman

aron:- Aaron obboleessa Musee isa angafa; Bau 4:14. Aaron saba Israa'eliif luba isa jalqabaa akka ta'uuf, ilmaan isaas luboota ta'anii isaa wajjin akka hojjetaniif, Waaqayyotulluu Siinaa irratti isaan waame; uffata hojii isaanii kanaaf isaan barbaachisu immoo achumaan isaaniif inabboome; Bau 28:1-2, 28-30.

brahaam:- Abrahaam abbaa qomoo Israa'el; duraan maqaan isaa "Abraam" ture; "Abraam" jechuun "Abbaa guddaa" jechuu dha; Uma 17:5; booddee Waaqayyotulluu ulfina isaaf kennet maqaa isaa Abrahaamitti geddare. "Abrahaam" jechuun immoo "Abbaa saba baay'ee" jechuu dha; kakuu haaraa keessatti Abrahaam amantiidhaaf fakkeenya ta'e, akkasittis warra Waaqayyotti amanaman hundumaaf abbaa ta'e; (Rom 4:11-12, Gal 3:7-9).

ddaam:- Nama isa jalqabatti uumame; "Addaam" jechuun "Nama" jechuu dha; namni biyyoo lafaa irraa waan uumameef (tolfameef) maqaa biyyoo sanaatti moggaafame; "Addaamaa" jechuun "Biyyoo lafaa" jechuu waan ta'eef, "Addaam" jechuun "Namicha isa biyyoo lafaa irraa uumame" jechuu dha;

Uma 3:19-20. kana irraa kan ka'e "Addaam" maqaa namicha isa jalqabatti uumamee ta'e. Kakuu haaraa keessatti Addaam namicha isa duraa isa karaa isaa cubbuun gara biyya lafaa dhufee dha; Kristos immoo namicha isa lammaffaa isa karaa isaa jireenyi dhufe ta'e; (Rom 5:12-19; 1Qor 15:45-49).

aaruk:- Baaruk namicha caafaa isa Ermiyaas raajichaa wajjin ture, isaafis caafaa turee dha; "Baaruk" jechuun "eebbiffamaa" jechuu dha; Er 36:26, 32; 36:1-8.

baat-sheebaa:- Baat-Sheebaan haadha manaa Uriiyaa Heetichaa turte;

Daawit haxxummaadhaan Uriiyaa abbaa manaa ishee mataa waraanaatti ergee ajjeesisee, ishee fuudhe; 2Sam 11:3-4. Solomoonin kan isaaf deesse ishee turte; 2Sam 12:24; 1Mot 1:11-53; "Baat-Sheebaa" jechuun "Intala Sanbata dhalatte" yookiis "Sanbatee" jechuu dha.

Daani'el:- Daani'el dargaggoota Israa'el warra booji'amanii biyya Baabilonitti geffaman keessaa tokko ture; inni amantii isaatti jabaatee waan dhaabateef, Waaqayyotulluu afaan leencaa jalaa isa oolche; Dan 6:15-28. "Daani'el" jechuun "Waaqayyotulluu faradeera" jechuu dha.

Daawit:- Daawit mootii Israa'el isa guddaa ture; 1Sam 16:12. Inni faarfannaa baay'ee qopheessee mi'a garaa garaatiin Waaqayyoon faarfachuutti beekamaa ture; macaafa faarfannaa keessaa baay'een kan isaa waan ta'aniif, namoonni macaaficha "Faarfannaa Daawit" jedhanii in waamu. "Daawit" jechuun "Jaallatamaa" jechuu dha.

Efreem:- Efreem ilma Yoseef isa quxisuu dha; inni biyya Gibxiitti dhalate; mootummaa isa gara bitaa jiru keessatti maqaan isaa guddaa beekamee biyyichi maqaa isaatiin waamame; Isa 7:8-9; Hos 11:8-9.

Eliyaas:- Eliyaas raajota Israa'el warra duraa keessaa isa tokko; 1Mot 17; kakuu haaraa keessattis akka raajii guddaatti ilaalama; Luq 4:25-26. "Eliyaas" jechuun "Waaqayyotulluu gooftaa dha" jechuu dha.

Elsaabex:- Elsaabex haadha manaa Zakaariyaas, haadha Yohannis cuuphaa ti, Luq 1:5-45; "Elsaabex" jechuun "Waaqayyotulluu kakuu dha" yookiis "Waaqayyotulluu raawwatee amanamaa dha" jechuu dha.

Esaawuu:- Esaawuun ilma Yisihaa isa angafa; Esaawuu fi Yaaqoob lakkuu

dhalatan; Esaawuun yommuu dhalate diimaa dhagni isaa dabbasaa (rifeensa) qabu waan ta'eef, maqaa isaa Esaawuutti moggaasan; Uma 25:25.

Gaadi:- Gaadi, ilma Yaaqoob isa Zilfaa xomboreen Liyyaa deesseef; "Gaadi" jechuun "Ayyaana-qabeessa" jechuu dha; Uma 30:10-13; 49:19.

Haagee:- Haageen raajii isa erga sabni Israa'el boojuu Baabilonii deebi'anii ka'ee dha; ergaan inni sabatti hime mana Waaqayyoo akka ijaaranii dha; Hag 1:1; Iz 5:2; 6:14. "Haagee" jechuun "Isa guyyaa cidhaa dhalate" jechuu dha.

Herodis:- Herodis inni guddaan yommuu Yesus Betlehemitti dhalate biyya Yihudaa irratti mootii ture, Mat 2:1; Luq 1:5. Herodis Antiiphaas ilmi isaa yeroo sana biyya Galiilaa fi Phereyaa irratti in mo'a ture; bara mo'umsa isaa keessa Yohannis cuuphaa ajjeesise; Mat 14:1-10. Herodis abbaan isaa yommuu du'e Arkelaawos immoo biyya Yihudaa irratti mo'e; (Mat 2:22).

Herodis Agriiphaan akaakayyuu Herodis isa guddaa ture; inni bara 41-44tti biyya Yihudaatti mootii ture. Inni bara isaa keessa Yaaqoob ergamaa obboleessa Yohannis in ajjeesise; HoE 12:1-23. "Herodis" jechuun, "Sanyii gootaa" jechuu dha.

Herodiyaas:- Herodiyaas, haadha manaa Herodis Antiiphaas; Herodiyaas abbaa manaa ishee Filiphosin dhiiftee Herodis Antiiphaasitti hecrumte; Yohannis cuuphaan isatti hecrumuu isheetiin mormee Herodisitti waan dubbateef, isheen Yohannis cuuphaan akka ajjeefamuuf abbaa manaa ishee kadhate; (Mat 14:3; Mar 6:17-18).

Hewwaan:- Hewwaan, haadha manaa Addaam, isheen dubartii ishee jalqaba uumante waan taateef haadha jiraataa hundumaa jedhamte; "Hewwaan" jechuun "Jiraattuu" jechuu dha.

Ishmaa'el:- Ishmaa'el ilma Abrahaam isa Aggaar deesseef; "Ishmaa'el" jechuun "Waaqayyoo in dhaga'a" jechuu dha; Ishmaa'el akkuma Waaqayyoo dura abdii kennee turetti abbaa saba guddaa ta'e; Uma 25:12-18; 17:20; Yoseefin obboloonni isaa naggaadota warra Ishmaa'elitti gurguratan; Uma 37:25-28.

Iyaasuu:- Iyaasuu ilmi Nun namicha isa erga Museen du'ee booddee Israa'eliif geggeessituu ta'ee laga Yordaanos ceesisee dha; "Iyaasuu" jechuun "Waaqayyoo fayyisaa dha" jechuu dha. Ijoollee Israa'el warra biyya Gibxii ba'an keessaa Iyaasuu fi Kaaleb duwwaatu gara biyya Kana'aanitti gale; Lak 14:30.

Kaaleb:- Kaaleb ilmi Yofunee warra biyya Kana'aan do'achuuf Museen erge keessaa tokko ture. Saba Israa'el warra biyya Gibxii ba'an keessaa Kaalebii fi Iyaasuu duwwaatu biyya Kana'aanitti gale; Lak 13:6; Iya 14:7; "Kaaleb" jechuun "Saree" jechuu dha.

Keefaas (Keefaa); Keefaan maqaa Phexros; "Keefaa" jechuun afaan Aaramitti "Dhagaa kattaa" jechuu dha, Yoh 1:42. Gooftaan Phexrosin yommuu waame maqaa isaa ged-dareefii afaan Griikiitti "Phexros" jedhe. Amma iyyuu iddoo tokko tokkotti maqaan isaa Keefaa jedhama 1Qor 1:12; Yoh 1:42; 1Qor 9:5; 15:5; Gal 2:9.

Loox:- Loox, ilma Kaaraan; Abrahaamii fi Kaaraan obboloota; Uma 11:27.

Loox Abrahaamii wajjin gara biyya Kana'aan dhufe; Uma 11:31; Loox Waaqayyoon in sodaata waan tureef yeroo Sodoomii fi Gomoraan dheek kamsa Waaqayyootiin gubamanitti isaa fi maatii isaa duwwaatu ach keessaa ba'e; Uma 19:12-29.

Maariyaam:- "Maariyaam" kan jedha man dubartoota danuu dha; ishee duraa. Maariyaam haadha Yesus; Lu 1:26-27. Maariyaam ishee biyy Magdalaa; Mat 27:56,61; 28:1; Mi 16:1; Luq 24:10; Yoh 20:1; Maariyaa haadha manaa Qilophaa; Yoh 19:2

Maariyaam ishee Bitaniyaa jiraattu; Luq 10:38-42; Yoh 11:1; 12:1-3. Maariyaam haadha Maarqos, HoE 12:12. Maariyaam ishee Romaa jiraattu, Rom 16:6.

Malkiisedeq:- Malkiisedeq, mootiin mandara Saalem luba Waaqayyoo isa gararraa jiraatuu ti; "Malkiisedeq" jechuun "Mootii qajeelummaa" yookiis "Mootii qajeelaa" jechuu dha; Abrahaam qabeenya isaa hundumaa irraa kudhan keessaa tokko Malkiisedeqif kenne; Uma 14:18-20. Sabni Israa'el biyya Kana'aan erga qabatee booddee maqaan mandara sanaa "Yerusaalem" jedhame; "Saalem" jechuun "nagaa" jechuu dha; egaa, "Yerusaalem" jechuun "Mandara nagaa" jechuu dha.

Malkiisedeq luba bara baraa jedhamee Kristos isa dhufuuf jiruuf fakkeenya ta'e; Ibr 5:10; 6:20.

Miiryaam:- Miiryaam intala Amraam obboleettii Musee fi Aaron; Lak 26:59; Miiryaam raajii turte; Bau 15:20. Isheen biyya Kana'aanitti utuu hin galin Qaadeshitti duutee, achumatti awwaalante; Lak 20:1.

Musee:- Museen, ilmi Amraam, geggeessituu saba Israa'el ture; Waaqayyoo karaa Musee saba Israa'el biyya Gibxii baasee lafa onaatti isaan soore; akkasuma abboommiiin Waaqayyoo harka Musetti kenname; Museen obboleessa Aaronii fi Miiryaam; Bau 6:20; Lak 26:59. "Musee" jechuun afaan warra Gibxiitti "Ilma" jechuu dha; afaan Ibrootaatti immoo "Isa baasu" yookiis "Baasuu" jechuu dha; Bau 2:10. Museen lafa onaa sanatti saba gidduutti firdii kennaa ture; Bau 18:13.

Nohi:- Nohi ilma Laamek; "Nohi" jechuun "Jajjabeessaa" jechuu dha; Uma 5:28-29. Nohi nama qajeelaa waan ta'eef, bara bishaan lola'ee lafa balleesse Waaqayyoo akka inni markaba ijaaratee ittiin badiisa ooluuf isa abboome; Uma 6-8. Bishaan erga namoota lafa irraa balleessee booddee ilmaan Nohi warri isaa wajjin badiisa keessaa oolan, Seem, Kaamii fi Yaafet

abboota gosoota biyya lafaa irra jiraatanii ta'an; Uma 9:18-19.

Onesimos:- Onesimos garbicha Filemon ture; "Onesimos" jechuun "Isa dhimma baasu, isa bu'aa qabu" jechuu dha; Fil 10-19; Qol 4:7-9.

Phaawulos:- Phaawulos garee warra Fariisotaa keessaa isa warra Kristositti amanani ari'achaa turee dha; booddee garuu ergamaa wangeelaa ta'ee biyya mootummaa warra Roomaa keessa naanna'ee wangeela lallabaa ture; Phaawulos duraan "Saa'ol" jedhama ture; Phaawulos maqaa warri Roomaa kennaniif, Saa'ol garuu maqaa dhalootaa isaa ti; "Phaawulos" jechuun "Xinnaa" jechuu dha; HoE 9:1; 13:1-3.

Saaraa:- Saaraan haadha manaa Abrahaam; dur maqaan ishee Saaraayi ture; booddee Waaqayyoo ilma akka isheen deessu yommuu ishee abdachiise maqaan ishee immoo "Saaraa" haa ta'u! jedhe; Uma 17:15-16. "Saaraa" jechuun "Intala mootii" yookiis giiftii jechuu dha.

Siiforaa:- Siiforaan intalli Yetroo luba Miidiyaan, haadha manaa Musee ti; Bau 18:1-3; "Siiforaa" jechuun "Simbirroo" yookiis "Dimbiitii" jechuu dha.

Yaaqoob:- Yaaqoob ilma Yisihaq isa quxisuu dha; Yaaqoobii fi Esaawuun lakkuu dhalatan; "Yaaqoob" jechuun "Isa koomee qabatu" jechuu dha; Uma 25:26. Waaqayyoo Yaaqoobitti mul'atee maqaa isaa Israa'elitti moggaase; "Israa'el" jechuun "Isa Waaqayyoon walaansoo qabe" yookiis "Waaqayyotti haa cimuu" jechuu dha. Yaaqoob ilmaan kudha lama hore, kanaaf inni abbaa gosoota Israa'el kudha lamaanii ta'e; maqaan isaa amma iyyuu macaafa qulqulluu keessatti si'a tokko tokko "Yaaqoob" si'a kaan immoo "Israa'el" jedhama; Isa 41:8; kes 33:10; Lak 23:10.

Yetroo:- Yetroo, abbiyyuu Musee ti, inni luba Miidiyaan; Bau 3:1-4; 18. Maqaan isaa inni kaan immoo "Rewu'el" jedhama; Bau 2:18; Lak 10:29; Rewu'el maqaa dhalootaa ti, Yetroon immoo maqaa ulfinaa ti.

Yisihaq:- Yisihaq ilma Abrahaam; Yisihaq abdiidhaan dhalate waan ta'eef, ilma abbaa dhaaluu dha; "Yisihaq" jechuun "In kolfa" jechuu dha; (Uma 21:1-3). "Yisihaq" abboota qomoo Israa'el keessaa isa tokko; Esaawuu fi Yaaqoob ilmaan isaa warra lakkuu dhalatan keessaa sanyiin abdii karaa Yaaqoob kenname; Uma 25:22.

Yohannis:- "Yohannis" jechuun "Ayyaana Waaqayyoo" jechuu dha;

Yohannis cuuphaan Yesus dura kan ergame ture, Mat 3:2,11.

Yohannis ergamaan isa gooftaan Yesus akka inni isa duukaa bu'uuf waamee dha; Mat 4:21-22; Yohannis ergamaan ilma Zabdwos; Mat 4:21; obboleessa Yaaqoob; HoE 12:1-2.

Yohannis Maarqos abbaa wangeelaa, isa Maarqosin caafec dha; HoE 12:12,25.

Aadaa Sabni Israa'el Itti Jiraachaa Ture

ultii biyyaa:- Guutummaan saba Israa'el qomoo qomoo isaa keessaa angafa fo'ee gara yaa'ii maanguddootaatti ergata; maanguddoonni akka angafummaa isaaniitti saba keessaa fo'aman kun yaa'iidhaan biyya in bulchu; Bau 4:29. Yaa'iin maanguddootaa wanta hundumaatti dhimma saba isaatiif in dhaabata. Akkasuma nana abbaa isaatti angafa kan ta'e guutummaa maatii isaatiif iddoo bu'ee in hojjeta; Lak 1:4. Biyya kana'aan keessatti sabni garaa garaa dilaadhaa ka'anii Israa'elin yommuu akkisan, abboonni firdii yeroo erootti ka'anii saba gidduutti firdii tennanii warra isaan saamanis isaan rraa in dhowwu turan; Kes 16:18; Abo 2:16. Sabni Israa'el biyya Kana'aan keessa erga turanii garuu kkuma saba warra naannoo isaanii iranii mootota in moosifatan; Kes 7:14-17; 1Sam 10:17-27.

kkooobsa ji'oota waggaa:- Vaggaan warra Ibrootaa ji'a kudha ama qaba; jiini baatii ji'aatiin in akkaa'ama. Jalqabatti warri Ibrootaa waggaa buusaa afuritti hiranii ittiin yeroo midhaan facaasanii fi galchan, yeroo gannaa fi bonaa lakkaa'uran. "Etaaniim" ji'a arfaasaa ti; arfaasaan biyya Israa'el akka lakkoobsa Itoophiyaatti Maskaramii kaasee hamma Hidaaritti adeema. "Bul" ji'a gannaa ti; ganni, faahisaasii kaasee hamma Yakaatiititti adeema. "Abiib" ji'a birraa midhaan yeroo itti ija naqatu; birraan ji'a Magaabiitii kaasee hamma Ginbotitti adeema. "Ziif" ji'a bonaa ti; bonni, ji'a Sanee kaasee hamma Nahaaseetti adeema. Egaa bara duraatti lakkoobsa Lewwootaa keessatti buusaa waggaa arfanii keessaa tokko tokko kan maqaa dha'aman warra kana arfan turan; bara mootota warra booddee yeroo namoonni Israa'el booji'amanii biyya Baabilonitti geeffamanii K. D. bara 587 sanaa kaasee lakkoobsi ji'aa akka kan warra Baabilonitti geddarama. ("K. D." jechuun Kristos dura - innis "Dhalachuu Kristos dura" jechuu dha.)

Warra duraan Lewwootaan maqaa dha'aman	Ji'oota waggaa erga geddaramanii	Iddoo isaan itti caafaman
Abiib	Niisaan	Bau 12:2; 13:4; (Niisaan) Nah 2:1
Ziif (Ziif-wuu)	Iiyar	1Mot 6:1 (Ziif)
	Siiwaan	
	Tamuz	His 8:14
	Aab	
	Elul	Nah 6:15
Etaaniim	Tishrii	1Mot 8:2 (Etaaniim)
Bul	Maarkesh-waan	1Mot 6:38 (Bul)
	Kiishuu	Nah 1:1; Zak 7:1
	Xebet	As 2:16
	Shebaax	Zak 1:7
	Adaar	Iz 6:15

Qodaa safaraa:- "Omer" Qodaa midhaan ittiin safaran; Bau 16:16; Omerin tokko akka kiilo graamii lama ti. "Efa" qodaa daakuu akkasumas garbuu ittiin safaran; Abo 6:19; Rut 2:17; Bau 16:36; Lew 19:36. Efa tokko omerii kudhan; kiilootti immoo digdamii lama ta'a. Hiin qodaa daadhii waynii, dhadhaa ejersaa ittiin safaran; Bau 30:24; Lew 19:36; hiin tokko akka liitrii afurii ti. Geraan mi'a ittiin ulfaannaa safaran (madaalii dha); Bau 30:13; Lew 27:25. Geraan digdamni sheeqelii tokko waan ta'eef, geraan tokko sheeqelii keessaa harka digdamaffaa dha; graamiitti immoo walakkaa xinnoo caala; graamii harka kudhan keessaa harka ja'a in ta'a jechuu dha; Lak 3:47; 18:16; His 45:12.

Sheeqeliinis mi'a ittiin ulfaannaa safaran (madaalii dha); "Sheeqel" tokko akka graamii kudha tokkoo fi walakkaa miijana; Bau 30:13; His 45:12.

Uleen safaraa:- Dheerinaa fi gababina, yabbinaa fi haphina kan ittiin safaranii dha; His 40:5-9; akkasuma

dhundhumni gabaabinaa fi dheerina, bal'inaa fi dhiphina kan ittiin safaran; Bau 36:21. **"Dhundhuma"** kan jedhamu, dheerina ciqleedhaa kaasee hamma fiixee quba harka namaa isa gidduu jiruu dha; kanaaf akkuma hojjaa namichaatti dheerinni dhundhumaa wal in caala.

Bishaanota Beekamoo

Galaana soogiddaa:- Galaanni soogiddaa afaan Griikiitti **"Galaana du'aa"** jedhame; bishaan galaa-nichaa soogidda waan qabuuf wanti lubbuu qabu achi keessa jiraachuu hin danda'u; kanaaf **"Galaana du'aa"** jedhame; Uma 14:3; Lak 34:3,12; Kes 3:13; Iya 3:16; 12:3; 15:2,15. Bishaan kun iddoo biraatti darbee hin yaa'u.

Galaana diimaa:- Galaanni diimaan afaan Ibraayisxiitti **"Galaana jajjabaa"** jedhama; afaan Griikiitti immoo **"Galaana Eriitriyaa"** jedhame. Sabni Israa'el biyya Gibxii yommuu ba'e galaana kana dinqii gudaadhaan ce'e; Fara'oonii fi loltuun isaa garuu galaanichaan in liqim-faman; Iya 2:10; Bau 13:18; 15:4,22; 23:31; Kes 11:4; Iya 4:23; 24:6; Lak 33:10,11; Nah 9:9; Far 106:7,9,22; 136:13,15.

Galaana Galiilaa (ciisa bishaan Galiilaa):- Galaanni Galiilaa kutaa biyya Galiilaa keessatti argama; galaanni kun si'a tokko galaana **"Kiineret"** jedhamee maqaa dha'a-meera, Lak 34:11; si'a kaan immoo galaana Genesaarex yookiis Xiberiyaas jedhame, Luq 5:1; Yoh 6:1; 21:1.

Qurxummiin achi keessatti in hora; bishaan Yordaanos galaana kana keessa darbee in yaa'a; Mat 4:18; Mar 1:16-20.

Gadda:- Akka amala saba Israa'elitti milikkinni ittiin gadda mul'isan danuu dha; isaan keessaas, uffata of irratti tarsiisu; Uma 37:34; Lew 10:6; 2Sam 13:31; Yoe 2:13; rifeensa haaddachuu fi rifeensa of irraa buqqisu; Iz 9:3; Er 7:29; uffata saakarraa'aa (keeshaa), innis uffata dhagna

namaatti laafu utuu hin ta'in ka-ququuqu uffachuu; Yoe 1:8.

Daaraa yookiis awwaara mataatti firfirachuu; 2Sam 15:32; soomuu Far 35:13; boo'uu fi wawwaachuu; Yoe 1:8,13; Amo 5:16-17; 8:10. Yeroo namni duunaan firoonni du'a-ga'ii dhufan, warri ulullee afuufan, boossiftuunis qacaramanii dhufanii boo'icha guddaa in boo'u, in boossisus; Er 9:17-18; Mat 9:23; Hoe 9:39. Inni du'e erga awwaalamee booddee borumtaa isaa dubartoonni ganamaan gara awwaalaa dhaqanii in kadhatu, in boo'u, in faarfatus; Mar 16:1-2; Yoh 11:31. Yeroon gaddaa garuu yeroo baay'ee garaagara; fakkeenyaaf yommuu Aaron du'e guyyaa soddoma, Museedhaafis guyyaa soddoma gaddan; Lak 20:29; Kes 34:8; Saa'ol mootichaaf garuu guyyaa torba duw-waa gaddan; 1Sam 31:13; warri Gibxii Yaaqoobiif guyyaa torbaatama gaddan; Yoseef immoo guyyaa torba itti dabalee abbaa isaatiif gadde; Uma 50:3,10.

Mi'a Garaa Garaa Bitaa Gurgurtaa

Meetii:- Meetiin sibiila adii lafa kees-saa baafamee qulleeffamuu dha; sabni Israa'el dur mi'a biyya ormaatii argamu meetiidhaan bitatu, ofiis meetiitti mi'a gurguratu turan; Uma 23:16; 37:28. Meetiin dur waan hin tumamin tureef, wanta baasuun ta'u callaa isaa safaranii baasu; Iyo 28:15; Isa 46:6. Sabni Israa'el booddee meetii tumuu erga baree mi'a meetii irraa hojjetamu tolche; Zak 6:11; Lak 10:2; Uma 44:2.

Mi'a ittiin faarfatan:- Mi'i ittiin faarfannaan geggeeffamu qomoo sadii; inni tokko mi'a ribuudhaan dhifamee hojjetame, ribuun isaa yommuu rukutamu sagalee kennu; inni lammaffaan mi'a afuufamu; inni sadaffaan immoo mi'a walitti rukutamuu dha. Mi'a ribuudhaan dhifamee hojjetame keessaa inni tokko kiraara; inni yeroo dheeraadhaa kaasee iddoo baay'eetti beekamaa dha; Uma 4:21; 31:27; 1Sam 16:16; Isa 5:12; 16:11; 23:16; 24:8; His 26:13; Iyo 21:12; 30:31; 1Sen 15:16; 2Sam 6:5; 1Mot 10:12; 2Sen 5:12; Far 33:2; 43:4; 49:4; 57:8; 71:22; 81:2;

92:3; 98:5; 108:2; 147:7. Mi'i ribuudhaan dhifamee hojjetamu inni lammaffaan maseenqoo dha, inni mi'a yeroo cidhaa fi yeroo gammachuu ittiin sirbanii dha; Am 5:23; 6:5; Isa 5:12; 14:11. Maseenqoon akkasuma mi'a Waaqayyoon ittiin faarfatanii dha; Far 57:8; 71:22; 81:2; 92:3; 108:2; 150:3; maseenqoon ribuu kudhan qabus jira; Far 33:2; 144:9.

Mi'i afuufanii ittiin faarfatan iddoo sadiitti hirama; inni tokko **"Ulullee"** yookiis **"Indirinyaa"** jedhama, inni nukattii hojjetama; 1Sam 10:5; Isa 5:12; 30:29; 1Mot 1:40; Er 48:36.

nni lammaffaan **"Fiinoo"** jedhama; iinon gaanfa horiitti hojjetama; Ios 8:1; Abo 7:8; Isa 58,1; Iyo 39,25; Iau 19,16,19; Amo 2,2; Hos 5,8; Far 50,2; Lew 25,9.

lirinyaan:- Gara caalu mi'a ittiin faarfatan warra kaanii wajjin jira; inoon yeroo lolaa fi yeroo sagadaa amoota waamuuf afuufama; Iya 6,4; Lew 25,9; Far 47,5; 81,3; 98,6; 50,3.

fi'i afuufamu inni sadaffaan **"Fiinee"** jedhama; fiingeen sibiila irraa ojjetama, inni yeroo ayyaanaa fi eroo gammachuutti afuufama; Hos 8; 2Mot 11:14; 2Sen 23:13; 1Sen 3:8; 15:28; 16:6,42; 2Sen 15:14; 2:28; 29:27-28; Iz 3:10; Nah 2:35,41; Far 98:6.

fi'i rukutanii ittiin faarfannaan geggeessan gosa sadii; inni tokko dibbee ra, inni lammaffaan sibiila walitti katamee iyyu, inni sadaffaan kosh shii dha; Uma 31:27; Iyo 21:12; Isa 12; 24:8; Er 31:4; Bau 15:20; Abo 1:34; 1Sam 18:6; Isa 30:32; 1Sam 5:5; Far 81:2; isaan kun hundinuu i'a ittiin Waaqayyoon galateef-tanii fi mi'a ittiin gammachuu ul'isanii dha.

Amantii

aaqayyo isa kan Israa'el:- aaqayyo isa hundumaa gararraa fi isa waaqaa fi lafa uume; Uma 1:19; Waaqayyo isa hundumaa danda'u; Uma 17:1; Bau 6:3; Lak 24:4;

Waaqayyo isa jiraataa dha; Bau 3:14. Inni Waaqayyo isa **"Yaahwee"** jedhamee beekamee dha; kunis **"Isa ta'u, isa jiraatu sana"** jechuutti in hiikama; Israa'el ilma Waaqayyoo isa angafa; Bau 4:22. Yesus ilma Waaqayyoo ti; Rom 1:3-4; amantoonni ilmaan Waaqayyoo ta'u; HoE 13:33; Gal 4:4-7; ulfina Waaqayyoo in argu; Bau 33:18-23. Maqaa Waaqayyoo; inni maqaa ofii isaatiin kakate; Er 44:26; maqaan Waaqayyoo guddaa guddaa irra caaluu dha; Far 8:1. Waaqayyo nama isa amanate maqaa isaatiin in eega; Far 20:1; maqaan Waaqayyoo ergamaa isaa wajjin adeema; Bau 23:21. Maqaan Waaqayyoo iddoo qullullaa'aa isa kan isaatii keessa in jiraata; 2Sam 7:13; [iddoon qullullaa'aa inni kan isaatii maqaa isaatiin in waamama.]

Waaqayyolii saba warra kaanii:-

Ba'aal Waaqayyo tolfamaa biyya Mo'aab keessatti beekamee dha; Lak 22:41; **"Ba'aal"** jechuun **"Gooftaa"** yookiis **"Abbaa warraa, abbaa horii"** jechuu dha; inni afaan Amaariffaatti **"Baal"** yookiis **"Baala"** jedhu sagalee kana irraa kan ka'e fakkaata; afaan Oromootti immoo **"Abbaa lafaa"** **"Abbaa sangaa"** isa jedhu wajjin wal fakkaata. Biyya Kana'aan keessatti iddoon aarsaa Ba'aaliif ijaarame waan tureef, bara abboota firdii namoonni Israa'el Ba'aaliif in sagadan; Abo 2:13; 6:28-32. Ahaab mootichi Iizaabelin intala mootii Sidoon yommuu fuudhe Ba'aaliif sagaduun biyya Israa'el keessatti bal'atee beekamee ture; 1Mot 16:31-32; 18:17-40; Yehuun garuu Ba'aalin caccabsee ballesse; 2Mot 10:18-28; Ahaazii fi Minaaseen mootonni Israa'el Ba'aalitti sagadan; 2Sen 28:2; 2Mot 21:3.

Yosiyaas mootichi garuu Ba'aalin mana qullullummaa keessaa baasee, mi'a isaa caccabsee manicha qullulleesse; 2Mot 23:4-5; raajonni Ba'aalin mor-maa turan; Er 19:4-5.

Ba'aal-Phe'or Ba'aal isa tulluu Phe'or irratti itti sagadan; sabni Israa'el Shiixiin yommuu buufatan Ba'aal

inni Phe'or qoramsa isaanitti ta'e; Lak 25:1-9; Far 106:28; Hos 9:10.

Ashtaartee (Ashtaarot); Waaqayyittii warra Kana'aan; Og mootiin Baashaan mandara Ashtaarot iddoo galmi waaqayyittii kanaaf itti ijaarame keessa jiraate; Kes 1:4; Iya 9:10; Solomoon mootichi waaqayyittii kanaaf iddoo aarsaa ijaarsise ture; 2Mot 23:13.

Asheeraan waaqayyittii dhala namaaf kennituu fi biqila ija godhachiiftu; isheen waaqayyittii tolfamtuu warra Kana'aan; milikkinni ishee damee muka jiidhaa muranii dhaabuu dha; booddee garuu muka gogaa dhaabaniif. Asheeraan akka haadha manaa Ba'aalitti ilaalamti; Bau 34:13; mukichi Asheeraadhaaf dhaabamu iddoo aarsaa isa kan Ba'aal bukkee dhaabamaaf; Abo 6:25,28.

Tamuz, Waaqayyo tolfamaa warra Baabylon, inni waggaa waggaatti si'a tokko du'ee, du'aa ka'a; yommuu inni du'u dubartoonni in boo'uuf; biqiltuun bona duute yommuu bokkaan roobu akkuma laliftu akkasuma Tamuz milikkita kanaa ta'e; His 8:14.

Daagon, Waaqayyo tolfamaa warra Filisxeem, galmi isaa Gaazaa fi Ashdood keessatti ijaarame; Abo 16:21-23; 1Sam 5:1-7; 1Sen 10:10; Daagon abbaa midhaanii ti.

Kemosh, Waaqayyo tolfamaa warra Mo'aab; Lak 21:29; Er 48:46; iddoon aarsaa Kemosh hamma bara mootummaa Yosiyasitti Yerusaleem keessa ture; 2Mot 23:13.

Miilkom, Waaqayyo tolfamaa warra Amoon, Miilkom iddoo baay'eetti "Moleek" jedhame; 1Mot 11:7; 11:5,33; mootiin Amoon Miilkomitti moggaafame; Er 49:1-3; Moleekiif ijoollee qalanii aarsaa in dhi'eessuuf; seera ijoollee Israa'el keessatti garuu kana gochuun dhowwamaa dha; Lew 18:21; 20:1-5; Ahaaz Moleekiif aarsaa dhi'eesse; 2Sen 28:3.

Maarduk, Waaqayyo tolfamaa warra Baabylon, Er 50:2; inni si'a tokko

tokko "Beel" jedhama; Er 51:44; Isa 46:1; Maarduk Waaqayyo aduu ti.

Refaan, Waaqayyo tolfamaa isa sabni Israa'el lafa onaa keessatti sagadeef, inni Waaqayyo urjii ti; maqaan isaa inni lammaffaan immoo "Kiilyun" jedhama; Amo 5:26.

Ze'os, Waaqayyo tolfamaa warra Griikii ti; inni angafa waaqayyolii hundumaa waan ta'eef, wanti hundi-nuu isaaf in abboomamu; HoE 14:12-13.

Fakkeenya waaqayyolii:- Fakkeenya waaqayyoliitti akka hin saganne akka isaan hin waaqeffannes seera keessatti dhowwameera; Bau 20:4-5,23; sabni Israa'el garuu si'a baay'ee seera kana irraa kaatee bifa fakkeenya waaqayyolii qopheeffate; Bau 32:1-4; Abo 17:3-4. Raajonni akka itti fakkeenya waaqayyolii kanaa harka namaatiin hojjetaman himanii wanta waa'ee hin baafne waan ta'aniif, akka isaanitti hin saganne in dhowwu; Isa 40:19-20; 44:9-20; Er 10:9.

Iddoo sagadaa:- Iddoon itti Israa'eloonni Waaqayyoof sagadan jalqabatti godoo keessatti ture, Waaqayyo achitti saba isaatti dhi'aata; Bau 33:7-11. Godicha biratti dhimmi saba sanaa hundinuu ilaalamee Waaqayyo achitti firdii qajeelaa itti kenna; 2Sam 21:11; Bau 18:15-18; Lak 27:5. Godoon kun godoo qulqullaa'aa iddoo itti Waaqayyoof sagadan; sabni godoo kana isaaf akka tolchuuf Waaqayyo gaara Siinaa gubbaatti Musee abbootame; Bau 25:8-9; sabni achitti Waaqayyo duratti waan dhi'aatuuf, godoon kun, "Godoo walga'ii" jedhame; Bau 40:34. Bidiruun sanduuqi kakuu godoo sana keessa kaa'ame; Bau 40:2-3; Lak 9:15; Bau 25:21-22; kanaaf godichi "Mana Waaqayyoo" jedhame; Bau 34:26; Iya 6:24. Sabni Israa'el biyya Kana'aanitti yommuu gale godoo walga'ii sana mandara Shiiloo keessa dhaabe; Iya 18:1; ergasii immoo Bet'el, Giilgal, Miisphaanis iddoo sagadaa turan; 1Sam 7:16.

Manni qulqullummaa bara mootummaa Solomoon keessa ijaarame; 2Sen 3:1; manni qulqullummaa inni

Solomoon ijaare kun bara Nebukadnezaar mootiin Baabylon Yerusaleemin lolee qabate diigame; 2Sen 36:17-19.

Bara Qiros mootiin Faaris mootummaa warra Baabylon fudhate keessa Zarubaabel bulchaan Yihudaa manicha qulqullummaa sana deebisee haarsessee ijaare; Iz 6:3; 3:1-9. Manni qulqullummaa inni Zarubaabel deebisee haarsessee ijaare kun bara Antiyyokus Ephii faanes isa afuraffaa keessa xuraa'e, seenaa Antiyyokus ilaali! Herodis inni guddaan K. D. waggaa 37tti Yerusaleemin yommuu qabate mi'i manichaa gartokko gubamee ture; kanaaf Herodis K. D. waggaa 20 jalqabee manicha qulqullummaa sana haarsessee bal'isee ijaare; manni qulqullummaa inni Yesus warra bitee gurguru keessaa oofe isa Herodis ijaare sana; Yoh 2:12-20; Mat 21:12-13. Manni qulqullummaa kun akkuma Yesus waa'ee isaa dubbatee ture K. B. waggaa 70tti diigame; Mat 24:1-2. ("K. B." jechuun dhaloota Kristos booddee jechuu dha).

Mana sagadaa:- Manni sagadaa iddoo warri Yihudootaa itti walitti qabaman; Yihudoonni biyya isaanii keessaa ari'atamanii biyya ormaa keessa jiraatan akkasumas warri mana qulqullummaa irraa fagoo jiran iddoo itti sagadanii fi itti seera Waaqayyoo baran ijaarratanii achumatti jaarsolii itti fo'atanii dhimma isaanii hundumaa in raawwatu turan; Mar 5:22. Bara Yesus keessa manni sagadaa iddoo Yihudoonni jiran hundumaa jira ture; Luq 4:16-20. Manni sagadaa iddoo itti lallaba dhaga'an, iddoo itti seera Waaqayyoo baran akkasuma iddoo itti dhimma saba Waaqayyoo itti ilaalaniif malee, iddoo itti aarsaa dhi'eessan miti; kanaaf Yihudoonni of danda'an waggaa waggaatti gara Yerusaleem dhufanii achitti aarsaa in dhi'eessu.

Aarsaa:- Waaqayyoof yookiis waaqayyoliif aarsaa dhi'eessuun saba hundumaa biratti beekamaa dha; aarsaa dhi'eessuudhaan Waaqayyoon in galateeffatu; ulfina in kennuuf balaa

garaa garaas akka irraa deebisuuf in kadhatu. Aarsaan Waaqayyoof dhi'aatu qomoo garaa garaa qaba.

Inni tokkoffaan, aarsaa qalamee dhi'aatu; aarsaan akkasii saawwan, jiboota, hoolota, re'oota akkasumas gugee dha; Bau 29:25,38-41; Lew 12:6-8 (hiikaa kana keessatti "qalma gubamu" jedhameera).

Inni lammaffaan, aarsaa nyaataa fi dhugaatii ti; kun immoo ija mukaa, buddeenaa fi dhadhaa ejersaa ti; Ba'u 29:38-41; Lak 28:1-8.

Inni sadaffaan aarsaa ixaanaa ti; Bau 30:34-38; Mat 2:11; Bau 30:1-9.

Kan biraa immoo, aarsaa sochoofamu:- Ba'u 29:24; qalma araaraa; Lew 3; Bau 24:5; aarsaa sababii cubbuutiif dhi'aatu; Lew 4; aarsaa sababii yakkaatiif dhi'aatu; Lew 5:14-19.

Ayyaannan:- Sabni Israa'el waggaa waggaatti ayyaannan gurguddaa sadii ayyaaneffatu.

Ayyaanni inni duraa Faasiikaa dha. Ayyaanni kun biyya Gibxii keessaa gargaarsa Waaqayyootiin ba'uu isaanii isaan yaadachiisa; Bau 12; 2Mot 22:23; Isa 31:5; Kes 16:1. Hoolaan Faasiikaa mana qulqullummaa keessatti qalamee dhiigni hoolichaa iddoo aarsaa irratti dhangalaafama; maatiin hundinuu manatti ayyaaneffatu, keessummoataa iddoon itti ayyaaneffatan in kennama; Mat 26:17-19.

Inni lammaffaan ayyaana Makarii ti. Ayyaanni Makarii ayyaana Faasiikaa booddee guyyaa shantammaffaatti ayyaaneffatama; Bau 23:16; 34:22; Lak 28:26; ayyaanni kun booddee ayyaana Phenxaqostee jedhame; HoE 2:1; inni guyyaa hafuurri qulqulluun bu'ee dha.

Ayyaanni inni sadaffaan ayyaana Gordomaa ti, inni ji'a torbaffaa keessaa guyyaa kudha shanaffaa isaatti ayyaaneffatama; ayyaanni kun guyyaa saddeet guutuu ulfeeffama, sabni Israa'el biyya Gibxii keessaa yommuu ba'e godoo keessa akkuma taa'aa ture, ayyaanichi milikkita isaatiif godoo keessatti ayyaaneffatama; Lew 23:34-44. Yesus ayyaannan kana sadan ay-

yaaneffateera ta'a; Mat 26:17; Mar 14:12; Luq 22:7-8; Yoh 2:23; 7:2-37; 13:1.

Soomii:- Soomiin wanta tokko irraa, nyaataa fi dhugaatii irraa waa hoj-jechuu irraa of dhowwu dha; soomiin qomoo sadii qaba; inni tokko waan nyaatanii fi waan dhugan dhabanii hagabuu taa'uu dha; Bau 34:28; Kes 9:9; Mat 4:2; Luq 4:2; 2Qor 6:5. Soomiin akkasii Waaqayyoo wajjin dubbachuudhaa fi isaaf hojjechuudhaaf jedhanii nyaataa fi dhugaatiidhaaf iddoo fi yeroo dhabuu dha.

Inni lammaffaan immoo isa namni yakka isaa fi yakka saba isaa beekce yaada garaa isaatii geddarachuuf Waaqayyoo duratti gaddee hagabuu taa'uu dha; 2Sam 12:22; Iz 8:21; Nah 9:1; As 4:3; Far 35:13; 69:10; 109:24; Dan 9:3. Inni sadaffaan, soomii yeroo badiisi dhi'aatutti labsiidhaan sabatti himamuu dha; Er 36:9; Yoe 1:14. Soomiin irra-keessa duwwaa sooman Waaqayyoo duratti akka hin fudhatamne raajonni himaniiru; Isa 58:3-6. Bara Zakaariyaas raajichaa keessa sabni Israa'el waggaatti si'a afur in sooma ture; Zak 8:19; Yerusaa'lem ji'a kurnaffaa keessa marfame; 2Mot 25:1, ji'a afuraffaa keessa qabamte; 2Mot 25:3-4; Er 52:6-7; manni qulqullummaa ji'a shanaffaa keessa gubame; 2Mot 25:8-9; Gedaaliyaanii fi Yihudoonni isaa wajjin turan ji'a torbaffaa keessa ajjeefaman; 2Mot 25:25. Wanta kana hundumaa yaadachuuf sabni soomaa ture. Bara Yesusitti warri Fariisotaa torbanitti guyyaa lama soomu turan; Luq 18:12; bartoonni Yesus garuu hamma inni isaan bira turetti hin soomne; Mat 9:14-15; Mar 2:18-20; Luq 5:33-35. Yommuu sooman namatti of mul'isuuf nyaara akka hin guurre, Yesus dhowweera; Mat 6:16-18. Warri Waaqayyoo hojjetan takka takka akka isaan soomanii kadhatan beekamaa dha; Luq 2:37; HoE 13:3; 14:23.

Dhiiga:- Lubbuun dhiiga keessa jiraata; dhiignis lubbuu keessa jiraata; Lew 17:14; Kes 12:23; dhiig-

ni jireenya waan ta'eef, Waaqayyoo biratti ulfina-qabeessa; dhiigni Abeel gara Waaqayyootti iyye; Uma 4:10. Namni dhiiga namaa dhangalaasu dhiigni isaas in dhangala'a; Uma 9:6; dhiigni horii lubbuu horii sanaa waan ta'eef, dhiigni isaa akka hin nyaatamneef dhowwame. Lubbuun hundinuu kan Waaqayyoo ti. Kanaaf horiin yommuu gorra'amu dhiigni isaa Waaqayyoo aarsaa ta'ee erga dhi'aatee booddee namni foon horii sanaa nyaata Lew 17:10-14; Kes 12:15-16. Dhiigni Yesus fannoo irratti aarsaa ta'ee Waaqayyoo waan dhi'aateef, cubbuun namootaaf dhiifame; 1Qor 10:16; Efe 2:13; Ib 9:14; 10:19; 1Phe1:2,19; 1Yoh 1:7; Mul 7:14; 12:11. Dhiigni milikkita kakuu jabeessuu dha; Bau 24:6-8; Yesus dhiiga isaatiin kakuu dhaabate haaressee cimse; Mat 26:28.

Kakuu:- Kakuun walii galtee namoota lama yookiis baay'ee gidduutti ta'u jabeessuudhaaf in godhama; Uma 21:27,32; 1Sam 18:3; 23:18; 1Mot 20:34. Waaqayyoo si'a baay'ee saba isaatiif kakateera; Nohiif milikkita kakuu isaatiif sabbata Waaqayyoo kenne; Uma 9:12-17; 6:18. Waaqayyoo Ab-rahaamii fi sanyii isaatiif kakateera; Uma 15:18; 17:2,4,7,11,13-14,19; 2Mot 13:23; 1Sen 16:15-18; Far 105:8-10; HoE 7:8. Waaqayyoo saba Israa'eliif kakateera; Bau 31:16; akkasuma Daawitiif kakateera; Far 89:20-28,34. Abboommiin kurnan dhagaa lamaan irratti caafame caaffata isa kakuu Waaqayyoo saba isaatii wajjin gale cimsuu dha; Kes 9:11.

Sanduuqi, gabateen kakuu kan keessa taa'u "**Sanduuqa kakuu**" (taabota) jedhame; inni sanduuqa xinnaa muka irraa hojjetamee, warqeen itti uffifamee dha; Lak 10:33. Sabni Israa'el si'a baay'ee kakuu kana yommuu cab-san, Waaqayyoo immoo kakuu haaraa akka isaaniif dhaabu karaa raajotaa isaanitti dubbatee ture; Er 31:31-34; Ib 8:8-11. Kakuu inni haaraan karaa hafuura Waaqayyoo hojjeta; Yoh 7:39; HoE 2:32-33; 2Qor 3:6-9.

Gaanfa:- Gaanfi horii dhimma garaa garaa baasa, fiinoo ta'a; Iya 6:13, qodaa itti dhadhaa ejersaa naqan ta'a;

1Sam 16:1,13; 1Mot 1:39. "**Waaqayyoo gaanfa namaa ol qaba**" jechuun, jabina namaaf kenna jechuu dha; Far 89:24; namni ofii isaatiin gaanfa isaa ol qabatu nama of korsuu dha; Far 75:4-5. Gaanfi humnaa fi mootummaa argisiisa; Far 132:17; kanaaf gaanfi milikkita moototaa ti; Dan

7:8,11,21; Zak 1:18-19; Mul 17:12,16. Gaanfonni iddoo aarsaa irratti hojjetaman humna Waaqayyoo argisiisu; dhiigni horii aarsaaf qalame gaanfota sanatti dibama; Bau 29:12; Lew 4:7; namni yakke gara gaanfa iddoo aarsaa sanaatti baqatee adaba jalaa ba'a; 1Mot 1:51; 2:28.

Seenaa Saba Israel

Bara Kakuu Moofaa

Dhalachuu
Kristos Dura/Bara

Sabni Israa'el biyya Kana'anitti galuu isaa	Iyaasuun lafa hiruu isaa	(K. D.) 1230
Bara abboota firdiitii kaasee hamma Saamu'elitti	Lola Filisxeemotaa	(K. D.) 1200-1012
Mootummaa Saa'ol		(K. D.) 1012-1004
Bara Daawit Kebroon taa'ee mo'e		(K. D.) 1004-998
Bara Daawit Yerusaalemin taa'ee mo'e		(K. D.) 997-965
Mootummaa Solomoon		(K. D.) 965-926
Bara Solomoon itti mana qulqullummaa ijaarsise		(K. D.) 962-955
Mootummaan Solomoon iddoo lamatti gargar cabuu isaa		(K. D.) 926
Bara Saalmanaaser mootiin Asor inni shanaffaan mootummaa Israa'el isa gara bitaa lolee qabate		(K. D.) 722
Mootummaa Baabilon Bara Nebukadnezaar mootiin Baabilon biyya Yihudaa qabatee, mana qulqullummaa diigsisee, gurguddoota sabaa booji'ee gara biyya Baabilonitti geessisiise		(K. D.) 587
Mootummaa Faares; Qiiros mootiin Faaris biyya Baabilon lolee qabatee, sabni Israa'el gara biyya isaatti akka deebi'uuf abboome; (2Sen 36:22-23; Iz 1:1-3)		(K. D.) 538-333
Mootummaa Griikii Antiiyokus Ephiifaanes inni afuraffaan mi'a mana qulqullummaa saamee, Ze'osiif iddoo aarsaa mana qulqullummaa keessa dhaabee, masaraa Yerusaalem diigee, foon boy-yee iddoo aarsaa irratti dhi'eesise, dhagna-qabaa dhowwe, caaffatoota qulqullaa'oo ballesse.		(K. D.) 332-65
Kanaaf sabni lola itti kaase; inni immoo (lola Maqaabotaa) jedhama.		(K. D.) 175-163

Mootummaa Roomaa

Mootummaa
RoomaaWarra Phalestiinaa
Bulchan

Wanta Bara Sanatti Ta'e

Awugusxos mooticha K. D. waggaa 30- K. booddee waggaa 14	Herodis inni guddichi in du'e, Arkelaawos ilmi isaa iddoo isaa in bu'e; (Mat 2:19-22).	Yesus bara mootummaa Awugusxos keessa Betlehemitti dhalate; (Luq 2:1-4).
Xiberiyos mooticha K. B. waggaa 14-37	Phonxos Philaaxos biyya Yihudaa fi Samaariyaa irratti abbaa biyyaa ta'ee, K. B. waggaa 26-36 (Luq 3:1)	Yohannis cuuphaan lallabuu jalqabe; K. B. waggaa 28 (Luq 3:1) Yesus bara Phonxos Philaaxos biyya sana bulchu keessa fannifame; Phaawulos K. B. waggaa 35tti amantii kristiyaanaa fudhate (HoE 9).
Kaaliigulaa mooticha K. B. waggaa 37-41	Herodis Agriiphaan inni duraa bulchaa biyya Phalestiinaa ta'e; K. B. waggaa 37	Phaawulos gara Yerusaalem dhaqe; K. B. waggaa 37 (Gal 1:18-19).
Klaawudiiyos mooticha K. B. waggaa 41-54	Herodis Agriiphaan inni duraa K. B. waggaa 44tti in du'e.	Amantoonni Yerusaalem in ari'ataman Yaaqoob ergamaan in ajjeefame; K. B. waggaa 43 (HoE 12:1-23) Phaawulos wangeela lallabuuf ergamuu isaa isa duraa; K. B. waggaa 47 (HoE 13-14).
K. B. waggaa 49tti Yihudoonni mandara Roomaa keessaa in ari'ataman	K. B. waggaa 50tti Herodis Agriiphaan inni lammaffaan ilmi Herodis Yerusaalem irratti abbaa biyyaa ta'ee Agriiphaa isa duraa mooticha Roomaa biraa in ergame.	Ergamoonni Yerusaalemitti wal ga'ii guddaa in godhatan; K. B. waggaa 50tti (HoE 15).
Neroo mooticha K. B. waggaa 54-68	Antoniiyos Feliiks biyya Yihudaa biyya Idumeyaasii fi Samaariyaa irratti abbaa biyyaa ta'e K. B. waggaa 52-60	Phaawulos si'a lammaffaa wangeela lallabuuf biyya Asiyaa xinnoo in dhaqe; K. B. waggaa 51-55 adeemsa Phaawulos isa sadaffaa.
K. B. waggaa 51-55		Gara biyya Griikii dhaquu isaa (HoE 18:23—21:17)
K. B. waggaa 57		Phaawulos gara Yerusaalem dhufuu isaa
Mandarri Roomaa in gubate, kristiyaanonni in ari'ataman	Yihudoonni mootummaa Roomaa irratti ka'uu isaanii K. B. waggaa 66	Phaawulos hidhamuu isaa K. B. waggaa 57-60

K. B. waggaa 64

Mandarri Yerusaleem
marfamtee diigamuu
ishee K. B. waggaa 70

Phaawulosii fi Phexros
bara mootummaa Neroo
keessa mandara Roomaa
keessatti ajjeefaman; K.
B. waggaa 64.

Hiikaa Sagalee

Sagaleen tokko tokko hiikaan isaa dhokataa ta'uu in danda'a, yookiis afaan Oromooti sagaleen tokkichi hiikaa barbaadame sana kennu waan hin argamneef, sagalee baay'eedhaan yaadni isaa akka mul'ifamu godhameera. Kanaaf sagalee kana fakkaatu tarree galchinees ibsuu yaalleerra.

Aariyophaagos: - Gaara biyya Griikii mandara Ateenaa keessa jiru tokkoo dha; yaa'iin guddaan naanna'aa sana bulchu gaara kana irratti walitti in qabama ture. Kana irraa kan ka'es maaqaan yaa'ii sanaa iyyuu "Aariyophaagos" jedhamee waamame; HoE 17:19.

Abboota qomoo: - Abboota warra duraa, warra sanyiin isaanii maqaa isaaniiin lakkaa'ame yookiis waamamee dha; fakkeenyaaf Abrahaam, isa booddee immoo ijoolleen Yaaqoob (Israa'el) kudha lamaan, abboota qomoo jedhamaniiru; Uma 31:3; 46:34.

Alfaa: - Maqaa fidala warra Griikii isa jalqabaa ti; kanaaf isa duraa yookiis isa jalqabaa jechuu dha; Mul 1:8; 21:6.

Ameen: - Afaan Ibrootaatti "Eyyee akkas" yookiis "Dhuguma akkas! Akkasuma haa ta'u!" jechuu dha. Wanti tokko yeroo dubbatamutti yookiis dhaga'amutti "Ameen" jechuun, "Akkas, ani kanatti walii galeera, haa ta'u jedheera" jechuu in argisiisa; Far 41:14; 106:48. Kakuu haaraa keessatti gooftaan Yesus "Isa karaa isaa wanti hundinuu Ameen jedhamu" jedhameera; Mul 3:14.

Angafa lubootaa: - Seera luboota Ibrootaa keessatti inni caalu, inni luboota warra kaan geggeessu "Angafa lubootaa" jedhame; inni kun waggaaatti guyyaa tokko mana qulqullummaa keessaa iddoo isa hundumaa irra caalaa qulqulluutti dhiiga baatee ol galee cubbuu in araarsa; Lew 21:10; Yoh 11:49.

Armaagedoon: - Akka Mul'ata Yohannis 16:16 keessatti arginutti maqaa iddoo tokkoo ti; tarii iddoo lolaa isa mootichi Yosiyas itti ajjeefame in yaadachiisa (2Mot 23:29); akka-sumas akka Zak 12:11 irraa dubbifnutti fakkeenya iddoo boo'ichaa in argisiisa.

Arxemiis: - Maqaa waaqayyittii tolfamtuu tokkoo ti. Maqaan kun afaan Griikiitti moggaafame; Arxemiis waaqayyittii tolfamtee naannoo biyya Asiyaa xinnoo jedhamee beekamee ture sanatti waaqeffamaa turtee dha. Isheen "Waaqayyittii hormaataa" jedhamtee beekamti turte. Afaan Laatiiniitti waaqayyittiin "Diiyaanaa" jedhamti; isheen waaqayyittii tolfamtuu warra Ixaaliyaa ti; HoE 19:24-35.

Awugusxos: - Maqaa mootii warra Roomaa (Ixaaliyaa) isa bara Yesus dhalate mo'aa turee ti; Qeesaar jechuun immoo afaan warra Roomaatti "Mootii" jechuu ture. Kanaaf Awugusxos Qeesaar jedhamee yeroo waa-mamu, Awugusxos mootii jechuu dha malee, "Qeesaar" maqaa namichaa yookiis maqaa abbaa isaatii miti; Luq 2:1.

Ayyaana Maxinoo: - Ibroonni ayyaana Faasiikaa isaaniitti aansanii guyyaa torba guutuu buddeena hin bukaa'in in nyaatu; kanaafis ayyaanni isaan guyyaa torbaaf seenaa isaa yaadatan kun "Ayyaana Maxinoo" jedhamee waamame; kunis akka lakkoobsa ji'a isaaniiitti, waggaa waggaadhaan Niisaan 15-22 (akka kan Itoophiyaatti gara jalqaba Miiyaaziyaatti] in ta'a; Bau 12:15-20.

Bantiwwan waaqaa: - Bantiin waaqaa inni tokko isa kaan gararraa jiraachu isaa iddoo tokko tokkotti in arganna; kanaaf baay'inatti waamuu-dhaaf "Bantiwwan waaqaa" jedhamaniiru; Uma 1:1; 2Qor 12:2.

Barsiisota seeraa: - Namoota seeraa Musee, macaafota shanan duraa, kakuu moofaa keessaa ba'essa godhanii baranii, warra kaan immoo barsiisaniif hiikanii dha; Mat 7:29.

Bartuu: - Nama isa caalaa beeku irraa waa baruudhaaf duukaa kan adeemu yookiis barsiisa isaa nama fudhatuu dha; macaafa kakuu haaraa keessatti

caalaatti warra kudha lamaan Yesus duukaa bu'anii isa irraa baraa turaniin "Bartoota" jenna. Macaafni warra yeroo baay'ee barsiisa isaa fudhatanii yaadaan duukaa jiraniinis in jedha. Akkasumas namoonni beekamoonni bartoota qabu turan; fakkeenyaaf Yohannis cuuphaan qabature; Mat 22:16; Mar 2:18.

Bi'el Zebul: - Kakuu moofaa keessatti "Ba'aal Zebub" kan jedhame Waaqayyoo tolfamaa warra Filisxeem isa mandara warra Eqroon keessa turee dha; kakuu haaraa keessatti immoo maqaa angafni Seexanoota ittiin waamamuu dha; 2Mot 1:2; Mat 12:24.

Bineensa akka jawwee: - Bineensa guddaa loccuu guddaa isaa fakkatu dha, bofa isa durii jedhameeras; bineensi kun macaafa qulqulluu keessatti bifa Seexanaatiin himame; Mul 12:3-13; 20:2-3 ilaali.

Biyya lafaa: - Macaafa qulqulluu keessatti lafa kana, namoota isa keessa jiran; yaada waa'ee wanta lafa kanaa jechuus in ta'a; Far 24:1; Yoh 3:16; 3:31; 1Yoh 2:15.

Buddeena ilaalchaa: - Buddeena akka aarsaatti kennamu, isa fuula Waaqayyoo duratti dhi'effamee mana qullummaa keessaa iddoo qulqullaa'aa kaa'amuu dha; Lew 24:5-9.

Caaffata qulqullaa'aa: - Macaafota kakuu moofaa keessa jiran keessaa waa'ee isa tokkoo yeroo dubbatutti, "Caaffata qulqullaa'aa" jedhameera, waa'ee baay'ee isaanii yeroo dubbatutti garuu "Caaffata qulqullaa'oo" jedhameera. Macaafa qulqulluu jechuun garuu, kakuu moofaa fi kakuu haaraa walitti qabaa isaa ti.

Dhaamsa dhaalaa: - Wanta namni du'uuf jedhu ijoollee isaatiif yookiis firoota isaatiif dhaamuu dha; isa inni du'uuf jedhu, "Abalu kana haa fudhatu, abalu immoo kana haa argatu" jedhee, tokko tokkoon immaanyii biratti toora galchuu dha; Ibr 9:16-17.

Dhagaa boba'u: - Wanta dhangagoo fakkaatu, ho'a guddaadhaan boba'uu dha; yeroo boba'utti immoo

fooliin isaa nama in jibbisiisa; dhagaan boba'u kun "Diinii" jedhamees in beekama; Mul 21:8.

Dibata: - Macaafa qulqulluu keessatti "Dibanni" waan tokkoof nama fo'a-mee, iddoo yookiis hojii ulfinaa tokko irra kaa'amu in argisiisa; fakkeenyaaf mootummaadhaaf dibamuu, lubummaadhaaf dibamuu dha. Akkasumas hafuura qulqulluu isa ulfina akkasii, humnas keennuun macaafni "Dibata" jedheera; 1Yoh 2:27.

Diidimos (Toomaas): - Bartoota kudha lamaan keessaa inni tokko Toomaas ture; Toomaas kun waangeela Yohannis keessatti "Diidimos" kan jedhamu maqaa isaatti dabalamee waamameera. "Diidimos" jechuun afaan Griikiitti "Lakkuu" jechuu dha; Yoh 20:24.

Eeggee biyya bishaanii: - Kutaa biyya tokkoo isa karaa sadii bishaaniin marfamee karaa tokko duwwaa biyyaan wal qabatee jiruu dha; HoE 27:7.

Ephequriyos: - Maqaa namicha isa "Gammachuun jireenya namaa keessatti wanta gaarii hundumaa keessaa isa caalu dha" jedhee barsiisee tokkoo ti; warri barsiisa isaa duukaa bu'an immoo "Garee Ephequriyos" jedhamanii beekamaniiru; HoE 17:18.

Ergamaa: - Ergaa isa isa caaluuf kan dhaqu jechuu dha; warri waaqa keessaa Waaqayyoo ergaman ergamoota jedhamu. Kakuu haaraa keessatti bartoonni kudha lamaan, namoonni mu-raasi kan akka Phaawulosfaa "Ergamoota" jedhamanii waamaman; kana gargar baasuudhaaf warra waaqa keessaatiin ergamoota Waaqayyoo, yookiis warra waaqa keessaa jedhamaniiru; bartoota mul'isuuf immoo warra lafa irraa yookiis bartoota kan jedhu duukaa tuqameera; Uma 16:7; Mat 1:20; Mar 6:30.

Faasiikaa (ayyaana): - Warri Yihudootaa akka lakkoobsa ji'a isaaniitti Niiisaan gaafa guyyaa kudha afurii (akka kan Itoophiyaatti immoo jalqaba ji'a Miyaaziyaa jedhamutti) ayyaana Faasiikaa in ayyaanessu. Ayyaanni kun seenaa guyyaa sabni Israa'el Gibxi mana garbummaattii ba'anii dha.

Sagaleen "Faasiikaa" jedhu "Bira darbuu" jechuu dha. Innis gaafa sabni Israa'el harka warra Gibxii jalaa ba'an, ergamaan ajjeesu Waaqayyoo biraa ergamee mana warra Gibxii keessaa angafa ajjeese, mana namoota Israa'el garuu balbala irratti dhiiga argee bira darbe. Kanaaf "Dha'ichi nu bira darbe" jedhame; dhiigni balbalatti dibame immoo dhiiga hoolaa kanaaf qalame waan ta'eef "Hoolaa Faasiikaa" jedhama; Bau 12:12-13; 1Qor 5:7.

Fariisicha (warra Fariisota): -

Fariisummaan duuka-buutuu garee warra Ibrootaa keessaa tokko ta'uu dha. Gareen kun warra baay'isanii seera Musee fi seera yeroodhuma yerootti barsiisota seeraatiin ibsamee, maanguddootaanis fudhatame eeganii dha; namni bu'aa garee sanaa ta'e tokko "Fariisicha" in jedhama. Afaan Griikiitti Fariisota jechuun "Warra addaan cabsatan" jechuu dha; waa'ee seera kanaa cimsanii yaaduudhaan eegu isaatiifis of kennuu isaaniitiin immoo of in jaju, warra kaanis ofii isaaniitti gaditti in ilaalu; Mat 9:11-13.

Gardaafoo Solomoon: - Ijaarsa tuggee jalaa fi bantii ijjeraamaa qabu gaaddisa isaa jala taa'uuf, adeemuuf kan ta'uu dha; wanti akkasii kun oobdii mana qullummaa Yerusaleem keessa gara ba'a-biiftuutti ijaaramee jira ture; inni "Gardaafoo Solomoon" jedhamee in waamama ture; 1Mot 6:3.

Garee Herodis: - Yihudoota keessaa warra garee Herodis guddichaa ta'anii sanyiin isaa nu irratti haa mo'u jedhanii isaaf dubbatanii dha. Isaan kun, nama Roomaa keessaa tokko nutti dhufuu irra, sanyiin Herodis nu bulchuu wayya in jedhu; harka sanyii isaa jalaan tarii mootummaan keenya nuuf in deebi'a jedhanii waan abdashaa turan in fakkaatu; Mat 22:16; Mar 3:6.

Godoo dhaabaa: - Godoo yookiis dukaana lafa itti sabni Israa'el Waaqayyoo wajjin wal arguudhaaf dhaaba godhatanii dha; Bau 39:40.

Godoo jireenya: - Godoon wanta yeroodhaaf keessa turan yookiis boqotan malee, ijaarsa jabaa iddoo ga'ee ijaarame miti; kanaaf macaafa qulqulluu keessatti dhagni namaa inni lubbuun yeroodhaaf keessa jiraattu godoo jedhamee waamameera. Egaa inni "Godoon jireenya keenyaa yoo jige" jedhu, foon keenya inni lubbuun yeroodhaaf keessa jiraattu yoo du'e jechuu dha; 2Qor 5:1.

Godoo qulqullaa'aa: - Dukaana (godoo) isa Museen fakkeenya isaa argee, akkasitti ijaarsise, isa sanduuqi kakuu inni abboommii kurnan baatu keessa ta'uu dha; isa keessaa kutaan lammafaan inni golgaa duuba jiru "Iddoo isa hundumaa irra caalaa qulqulluu" in jedhama; Ibr 9:3.

Gogaa duugamaa: - Bara duriitti gogaa re'ootaa fi hoolotaa duuganii qopheessanii isa irratti in caafu turan; kanaaf Phaawulos ergamaan waa'ee macaafa isaa isa gogaa akkasiitti caafamee in dubbata; 2Xim 4:13.

Gonfoo baala irraa hojjetame: - Bara duriitti nama dorgommee gara garaa keessatti mo'uuf geengoo baalaa yookiis daraaraa battee dha'anii mataa isaa irra in ka'u; kunis milikkita lalisuu, mo'uu; dura ba'uu in argisiisa ture; milikkita kanas akka gonfooti mataa namichatti in kaa'uuf turan; 1Qor 9:25.

Gordomaa (ayyaana): - Warri Yihudootaa akka lakkoobsa isaaniitti dhuma waggaa irratti yookiis jalqaba waggaa haaraatti ayyaana Gordomaa isa jedhamu guyyoota torbaaf in ayyaaneffatu; yeroo ayyaaneffatanis damee muka meexxii, akkasumas baala adda addaatiin gaaddisa hojjetanii keessatti in ayyaaneffatu; kunis seenaa bara lafa onaa keessatti abboonni isaanii godoo keessa jiraachaa turanii yaadachuuf ture; kana malces ayyaanni kun ayyaana yeroo midhaan sassaabamu ayyaaneffatan ture kan jedhamus jira; Kes 16:13-15.

Haadha warraa: - Waldaa kristiyanaa akka haadha warraa ishee maatii hundumaa walitti qabdee eegduutti fakkeessee dubbata malee, dubartii

ijoollee qabdu jechuu isaa miti; 2Yoh lak. 1,5 ilaali!

Haaleluyaa: - Afaan Yihudootaatti sagalee galata ittiin dhi'eessan waan ta'eef, macaafa qulqulluu keessatti hiikaa afaan garaa garaatti fudhata-meera; hiikaan isaa "Waaqayyoon jajadhaa!" jechuu dha; Far 106:1; Mul 19:6 ilaali. Iddoo biraatti garuu hiikaa isaa "Waaqayyoon jajadhaa" isa jedhutu gale.

Hafuura hamaa: - Ergamaa Seexanaa isa ijaan hin mul'anne, garuu humna ittiin nama miidhu qabuu dha; Mar 1:23.

Hafuura isaa kenne: - Lubbuu isaa isa hafuuraa, jaalala isaatiin in kenne jechuu dha; Mat 27:50.

Hisoopihii: - Biqiltuu foolii jabaa qabu, isa dur akka qorichaatti namoonni ittiin hojjechaa turan tokkoo dha; baalli isaas sabakata waan qabuuf seera warra Yihudootaa keessatti waan tokko qulleessuudhaaf baala biqiltuu kanaan dhiiga itti in facaasu turan; Bau 12:22-23.

Hojii adeemsiftuu: - Nama hojii tokko irratti itti gaafatamuun kennameef, gooda abbaa hojichaa ta'ee waan hundumaa qajeeltootti hojjetaamu isaa duukaa bu'uu dha; kanaan duraa isa "Mana eegduu" jedhamee hiikamee dha; Luq 16:1.

Hosaa'inaa: - Sagalee jajannaa ti; hiikaan isaa "Fayyisi hadaraa!" yookiis "Gargaari hadaraa!" jechuu dha; Mat 21:9.

Iddoo aarsaa: - Mana qulqullummaa keessaa lafa itti aarsaan tokko Waaqayyoo dhi'eeffamu. Fakkeenyaaf mana qulqullummaa keessatti iddoon itti ixaanni, akkasumas foon horii qalmaa gubatee aarfamu jira. Akka mana kadhataa warra kristiyaanaatti immoo iddoo itti galata yookiis kadhata Waaqayyotti dhi'eessan jechuu dha; Bau 27:1; His 43:13; Mul 8:3.

Ilma Daawit: - Warri Yihudootaa Masihihi isa in dhufa jedhanii eeggatan sanaan ilma Daawit jedhu turan. Sanyii Daawit keessaa dhalatee, tees-

soo mootummaa isaas fudhachuudhaaf jira jechuu isaanii ti; Yesus Masihihi sanyii Daawit keessaa dhalate; Mat 9:27.

Ilma namaa: - Maqaa Yesus ittiin of waamuu dha. Yesus yeroo waa'ee ofii isaatii gad of deebisee, dubartii irraa dhalatee, foon uffatee mul'achuu isaa argisiisu "Ilma namaa" jedhee of in waama; Mat 8:20.

Istoyikos: - Garee warra "Gammaduun waan namatti tolu argachuu dha, dhukkuba malees jiraachuu dha" jedhanii ti; isaan kun ogummaa biyya lafaa kana qorarii duukaa bu'u; HoE 17:18.

Itoophiyaa: - Sagaleen kun macaafa qulqulluu keessatti si'a 14 argama (As 1:1; Far 68:31; HoE 8:26-40). Afaan Ibrootaatti "Kuush" jedhama. Itoophiyaa jechuun afaan Griikiitti "Biyya saba magaalaa" yookiis "Biyya saba fuula gurraachaa" jechuu dha. Sagalee Kuush jedhu ilaali!

Kiruubel: - Maqaa kutata ergamoota warra waaqa irraa tokkoo ti; kutata sana keessaa ergamaan tokkichi Kiruubel in jedhama. Kutati ergamootaa inni tokko inni yeroo baay'ee kutata isa kanaa wajjin waamamu immoo, "Surraafel" isa jedhamuu dha; isaan kana keessaas tokkichi "Surraaf" jedhamee in waamama; Uma 3:24; Isa 6:2.

Kuush: - Sagaleen kun macaafa qulqulluu keessatti si'a 43 argama. Sagaleen "Kuush" jedhame kun akkuma macaafa qulqulluu keessatti iddoo danuutti "Kuush" jedhame (Uma 2:31; Isa 18:1; Er 46:9). Akkuma biyyi Gibxi, Sooriyaan, Saabaan, Baabilonis maqaa isaaniiitiin waamaman kunis "Kuush" jedhame. Kakuu moofaan waggaa 200 dhaloota Kristos dura afaan Ibrootaa irraa afaan Griikiitti yommuu hiikame sagalee "Kuush" jedhame kana "Itoophiyaa" jedhame. Kanaaf si'a tokko tokko hiikaa afaan Oromoo keessattis sagaleen kun "Itoophiyaa" jedhame (As 1:1; Far 68:31; HoE 8:26-40). Itoophiyaa jechuun afaan Griikiitti "Biyya saba magaalaa" yookiis "Biyya saba fuula gurraachaa" jechuu dha.

Kristos: - Afaan Griikiitti Kristos jechuun "Isa dibame" jechuu dha. Isa afaan Ibrootaatti "Masihihi" jedhamutu, afaan Griikiitti "Kristos" jedhame; kanaaf maqaan ulfinaa kun maqaa gooftaa keenyaa isa dhalootaatti dabalamee "Yesus Kristos" jedhamee ittiin waamame; An 3:13; Zak 9:9; Yoh 4:25.

Luboota warra angafoota: - Luboota warra takka angafa lubootaa ta'anii hojjetanii, hojii hafuuraa, akkasumas yaa'ii warra Yihudootaa geggeessaa jiranii dha; 2Sen 36:14.

Maannaa: - Nyaata isa Waaqayyoo lafa onaa keessatti nomoota Israa'eliif gad harcaafnaan bu'atanii nyaatan; inni waan akka sanyii midhaanii isa dafaqame fakkatuu dha; bifni isaas adii xixinnaa ture; Bau 16:14-16; Yoh 6:31.

Macaafa maramu: - Dur macaafni kakuu moofaa akka isa si'anaa kanatti walitti hodhama utuu hin ta'in, maramee waan ta'uuf "Macaafa maramu" jedhame. Yeroo dubbisuu barbaadan maraa isaa diiganii, yeroo kaa'anii immoo deebisanii in maru; His 2:9; Luq 4:17.

Maddaa-sibiilaa: - Sibiila akka uffachuuf ta'utti hojjetame; isa eebbo yookiis wanta dhagna namaa waraanu yookiis madeessu rukutee irraa deebisuu dha; Efe 6:14.

Mana Qulqullummaa: - Mana Waaqayyoo isa qulqullaa'aa namoonni itti Waaqayyoo wajjin wal arganii cubbuuttii qullaa'anii dha; inni kun biyya Israa'el keessaa mandara Yerusaleemitti kan ijaarama; luboonni lixanii aarsaa kan dhi'eessan waan ta'eef, gara caalu yeroo ayyaana gurguddaa sabni achitti walitti in qabama malee, torbee Sanbataa isa keessatti sagadan miti; 1Sen 17:4; 1Mot 5:3,5.

Mana buufata keessummaa: - Mana warri karaa adeeman yookiis keessummoonni bulan; innis akka isa bara si'anaa mana bunaa yookiis hoteela jedhamuu ti; Luq 10:34.

Mana mootummaa warra Roomaa: - Mana mootummaan biyya sana mo'u, kana jechuunis mootummaan warra Roomaa (Ixaaliyaa) ijaarsise, namni kutaa sana bulchu keessa jiraatu jechuu dha; Mat 27:27.

Mana sagadaa: - Mana itti warri Yihudootaa gaafa Sanbataa walitti qabamanii Waaqayyooof sagadanii dha; guyyaa lafoos ijoolleen isaanii achitti in baru; sagaleen isaa dur waldaa yookiis walga'ii jechuu waan ta'eef, mana waldaan itti walitti qabamu jechuu dha; Far 74:8; Mar 13:9.

Mana sagadaa warra hurrii ba'anii: - Mana namoonni warri garbummaa jala turannii, luba ba'an itti walitti qabamanii sagadan jechuu dha; HoE 6:9.

Masihihi: - Afaan Yihudootaatti isa dibame jechuu dha; maqaan kun fayyisaa isa raajataan abdachiifame sanaaf kenname; kanaaf Yihudoonni Masihihi nu fayyisuudhaaf in dhufa jedhanii eeggachaa turan; Uma 49:10; Far 105:15.

Moleek: - Waaqayyolii tolfaman warra sabni Kana'aan waaqessaa turan keessaa inni tokko "Moleek"; iddoo tokko tokkotti immoo "Molook" jedhama ture; Bau 18:21.

Mootummaa Waaqaa: - Mootummaa, Waaqayyoo inni waaqa irra jiraatu irratti mo'u jechuu dha malee, Waaqayyoo waaqa irratti duwwaa mo'a jechuu miti; Mat 3:2.

Mootummaa Waaqayyoo: - Mootummaa isa Waaqayyoo irratti mo'u; Mar 1:15.

Muka jireenya namaaf kennu: - Ija mukichaa nyaachu irraa kan ka'e namni jireenya argata jechuu dha; kanaan duraa muka jireenyaa jedhamee beekama ture; Uma 2:9; Mul 2:7.

Naardos: - Maqaa biqiltuu tokkoo ti; hidda biqiltuu kana irraa urgooftuun dibataa in hojjetama; urgooftuun isaas maqaa biqiltuu isa irraa hojjetame kanaa fudhatee "Naardos" jedhame; urgooftuun isaas baay'ee gati-jabeessa; Yoh 12:3.

Niqolaawota: - Garee jarreen tokkoo warra barsiifni isaanii fi hojiin isaanii tuffatame, Mul 2:6; 2:15 keessatti caafamee dha. Isaan waaqayyolii tolfaman waaqessuu fi ejjumaatti jiraachaa waan turan in fakkaata; barsiisa isaanii kana eenyu akka jalqabe garuu hin beekamne.

Of qulleessuu: - Akka seera warra Ibrootaatti bishaaniin waan alaa dhu-fu, wanta gabaadhaa bitamee dhufu hundumaa lolla'uun, isa qulleessuu dha; namummaa isaanis akkasuma bishaan xinnoodhaan lolla'anii of in qulleessu. Kun seera amantii warra Ibrootaa keessatti baay'ee in eegama waan tureef, kana gochuu dhiifnaan akka waan xureeffamaniitti in lakkaa'u; Mar 7:1-5.

Omeegaa: - Maqaa fidala warra Griikii isa dhumaa ti; kanaaf isa dhumaa yookiis isa booddee jechuu dha; Mul 1:8, 21:6.

Phenxeqostee: - Afaan Griikiitti "Shantammaffaa" jechuu dha; guyyaa Phenxeqostee yommuu jedhu "Guyyaa shantammaffaa" jechuu dha. Faasiikaan isaanii ba'ee gaafa guyyaa shantammaffaa, warri Ibrootaa ayyaana "Qamadii itti galfatan" in ayyaaneffatu. Du'aa ka'uu Yesus booddee gaafa guyyaa shantammaffaa hafuurri qulqulluun bartootaaf waan bu'eef, kristiyaanonnis amma Faasiikaa yookiis guyyaa ayyaana du'aa ka'uu booddee guyyaa shantammaffaa ayyaana hafuurri qulqulluun itti bu'e seenaa isaa in ayyaannessu; HoE 2:1.

Qaraxxuu: - Nama qaraxa fuudhu; biyyi Israa'el bara kakuu haaraatti harka mootummaa warra Roomaa jala waan turteef, namoonni tokko hojii qaraxa fuudhuu mootummaa sana irraa dugda bitatu. Kana jechuunis mootummaadhaaf waggaatti "Hammas in galchina" jedhanii walii galanii jalqabu, saba sana irraa garuu ol kaasanii irraa fuudhu. Kanaaf isa irraa hafu ofiif walitti qabatu; egaa caalchisanii namoota irraa waan fuudhaniif, Yihudoota gidduutti cubba-mootatti in lakka'amu; Luq 18:11.

Qurbaana: - Afaan Ibrootaatti galchii yookiis kennaa Waaqayyooft addaan baafamee dha jechuu dha; Kes 18:1; His 44:29.

Raajii: - Nama wanta ta'uuf jiru duraan dursee in ta'a jedhee dubbatu; caaffata qulqullaa'aa keessatti baay'een waa'ee karaa fayyina ilmaan namootaaf duraan dursanii dubbataniiru; isaan "Raajota" jedhamanii in waamamu; Uma 20:7; Kes 13:1.

Rabbii: - Afaan Ibrootaatti "Barsiisaa koo" jechuu dha; Mat 23:7.

Saduqoota: - Garee amantii warra Yihudootaa cimsan keessaa isa xinnaa tokko; garee isaanii keessa warri jiran baay'een luboota. Saduqoonni macaafota seera Musee in fudhatu, garuu du'aa ka'uun, ergamaan Waaqayyoo hin jiru warra jedhanii dha; HoE 23:6.

Sanbata: - Guyyoota torbanii keessaa isa torbaffaa dha; guyyaa ayyaanaa, guyyaa itti hojiin hin hojjetamnee dha; kunis immoo isa nuyi "Sanbata duraa" jennee waamnu, isa warri Yihudootaa ayyaaneffachaa turanii dha; Bau 20:8-10.

Seera Musee: - Seera isa fedha Waaqayyoo mul'isuudhaaf Museetti himamna, inni caafee dha. Macaafonni kakuu moofaa warri duraa shanan, seera Musee in jedhamu; takka takkas macaafonni kakuu moofaa hundinuu iyyuu maqaa kanaan in waamamu; Yoh 1:17.

Shurruubbee: - Qodaa akka masaaqulaa keessaan argamu urgooftuun itti nam'ee cuqqaalamee gurguramuu dha; Mat 26:7.

Siqqee: - Ulee qal'aa qajeelaa dha; macaafa qulqulluu keessatti garuu ulee mootummaa yookiis aboo argisiisuu dha; Uma 49:10.

Teessoo araaraa: - Iddoo Waaqayyoo itti argamee araara kennuu dha; teessichi sanduuqa kakuu sana irra yommuu ta'u, fakkeenya ergamoota ulfinaa baalleedhaan iddoo sana golboobanii jiru; Bau 25:17.

Ulee Aaron isa late: - Museen maqaa gosa ilmaan Israa'eliin ulee tokko tokko akka itti kennan gaafate, isaanis itti fidanii turan; inni uleewwan sana walitti qabee keenyaan, uleen Aaron inni maqaa gosa Lewwiitiin kaa'ame latee argame; kanaaf Aaron in fo'ame; Lak 17:8-10.

Warra Waaqayyooft qulqullaa'an: - Amantoonni Waaqayyotti amananii dhiifamuu cubbuu isaanii argatan "Waaqayyooft qulqullaa'an" jedhamaniiru; namoota keessa qulqulluun hin jiru, garuu warra Waaqayyoo duratti akka qulqullootaatti ilaalaman jechuu dha; HoE 9:13.

Warra akka seeraatti hin jiraanne: - Warra jireenya isaanii keessatti wanta seerri dhowwu hojjetanii, wanta seerri hojjeedhaa jedhu immoo dhiisan jechuu dha; warri akkasii Ibroota gidduutti tuffatamoo dha; Mat 9:10.

Warra saba Waaqayyoo hin ta'in: - Sabni Israa'el bara Abrahaamii jalqabanii saba Waaqayyoo waan jedhamaniif, saba Israa'el warri hin ta'in hundinuu saba Waaqayyoo hin taane. Saba biraa keessaa amantiidhaan warri dabalaman saba Waaqayyoo yoo ta'anii iyyuu duraan saba isaa hin turre jechuu dha.

Xiraanos: - Xiraanos maqaa namicha beekamaa tokkoo ti; amala warra beekumsa Griikii fudhatee keessatti iddoo tokko tokkotti barsiisuudhaaf yookiis walitti yaa'anii mari'achuudhaaf mana bal'aa in qabaatu. Phawulos ergamaan Efesoonitti mana maqaa Xiraanoosiin waamame tokko keessatti barsiisaa ture. Namichi manni kun maqaa isaatiin waamame kun garuu barsiisaa yookiis abbaa manichaa akka ture hin beekamne; HoE 19:9.

Yaa'ii warra Yihudootaa: - Yaa'ii yookiis walga'ii isa guddaa dhimma warra Yihudootaa hundumaa ilaaltee murtoo itti godhuu dha. Warri yaa'ii sana keessa taa'anis luboota warra angafoota, maanguddoota warra fo'aman, barsiisota seeraas turan; Luq 22:66; Yoh 11:47.

Yesus: - Afaan Ibrootaatti "Yeshu'aa" jechuun "Waaqayyoo fayyina yookiis fayyisaa dha" jechuu dha; kanaaf yeroo Masihiichi dhalatutti maqaa isaa "Yesus" jedhanii akka moggaasan ergamaan Waaqayyoo dubbateera; Mat 1:21.

Yihudoota afaan Griikii dubbatan: - Yihudoonni warri iddoo mootummaan Griikii fi ogummaan Griikii ga'etti tamsa'anii, beekumsa isaanii fudhatanii afaan Griikii dubbatan; yeroo biyyatti deebi'anis amala keessatti guddatanii, ittiin barsiifaman sana in argisiisu. Yihudoonni iddoo baay'eetti biyya keessatti bittimfaman sanaan gargar baafamanii in waamamu; HoE 6:1.

Dhagaa Garaa Garaa

Dhagaa gati-jabeeyyii Mul'ata Yohannis 21:19-20 keessatti maqaa dha'aman; garuu afaan Oromooti maqaan isaanii waan hin beekamneef, tarree galchine bifa isaanii gabaabaatti himuuf yaalleerra.

1. Yaasphis dhagaa gati-jabeessa; bifa waaqaa qaba.
2. Safiios bifa waaqaa isa keessaan waa argamu qaba.
3. Kaalqedon bifa waaqaa ta'ee toora toora qaba.
4. Simaargidos bifa margaa ifaa qaba.
5. Sardoniikis bifa garaa garaa qaba.
6. Saardiyyon bifa diimollee qaba.
7. Krisoliixos bifa dangaggoo qaba.
8. Beerilos bifa margaa isa ifaa qaba.
9. Tophaaziyyon bifa daraaraa kelloo qaba.
10. Krisophaasos bifa margaa isa bobbora'aa qaba.
11. Hiiyaakinxos bifa waaqaa isa ifaa qaba.
12. Ametiixos bifa dhiilgee qaba.

Milikkitoota Garaa Garaa

Milikkitoonni garaa garaa dubbisuuf waan nama gargaaraniif, afaan biraa keessaa ergifatamanii caafamaniiru; isaanis adduma addaan hojii qabu; hojii isaanii kanaa gaditti in mul'ifna.

1. , Namicha macaaficha dubbisuudhaaf waa'ee in baasa. Milikkita kana yeroo argutti, sagalee isaa xinnoo dhaabuudhaaf akkasumas wanta garaa garaa lakkaa'uuf sagaleewwan yookiis maqaawwan gidduutti gargar baasuudhaaf isa gargaara.
2. ; Yaada dubbatamu tokko keessatti, wanti milikkita kana duratti caafame dubbii akka hubatamutti dubbatamee dhaabachuu danda'e ta'uu isaa in mul'isa.
3. ? Milikkita gaaffii waan ta'eef, yaadni isa fuula dura jiru waan tokko kan gaafatu ta'uu isaa in mul'isa; namni dubbisus qooqa gaaffiidhaa ta'uun dubbisuun isa irra jira.
4. ! Milikkita dhageettii jedhama; dubbii sagalee guddaadhaan, abboommidhaan, dinqisiifannaadhaan, jajachuudhaan, hawwa mul'isuudhaan dubbatamu booddeetti kennamee in argama. Kanaaf dhaaba dubbii milikkinni kun booddee isaa jiru, akka hiikaa inni kennutti dubbisuun barbaachisaa dha.
5. “ ” Wanta kanaan dura dubbatame yookiis haasaa namaa keessaa fudhatame, akkuma jirutti isa dhi'aate ta'uu isaa argisiisuudhaaf jalqabaa isaa fi dhuma isaatti in argama; wanti kanaan dura dubbatame yookiis haasaan nama tokkoo fudhatamee dabarfamaa utuu jiruu, jechi yookiis haasaa.
1. Dubbiin macaafa qulqulluu keessaa inni iddoo tokkoo isa kaanii wajjin quba wal qaba. Kanas namichi dubbisu wal ilaalchisee akka itti yaadni isaa wal fakkaatu arguudhaaf, hiikaa isaas walitti hubachuudhaaf akka danda'utti, kee'ata macaafa tokko tokkoo jalatti lafti wal fakkaatu lakkoobsa lakkoobsaan galfameera.
2. Kee'ata caaffataa jalatti milikkinni urjii “ * ” lakkoobsa tokkoo wajjin

saan nama biraa gidduutti yoo itti galfame, milikkinni kun baaqqeedhaan isa gidduutti galfamee kana duraa fi booddeedhaan in kennama. Kana malees sagaleen yookiis maqaan tokko tokko kanaan dura amala ta'ee kan hin beekamne yoo argame, iji namicha dubbisu sanaa dafee akka irra buufatuuf milikkinni dirriibin yookiis baaqqeen kun duraa fi booddeetti in caafama; fakkeenyaaf “Ameen”.

6. () Dallaa; milikkinni “Dallaa” jedhamu kun caaffata keessatti yeroo mul'atu si'a baay'ee wanti isa duraatti dubbatame yookiis caafame tokko maal jechuu akka ta'e in argisiisa; takka takka immoo “Yookiis” jechuu dha.
7. [] Macaafa kana keessatti garuu dallaan kun dubbii caaffata macaafa qulqulluu warra dura harkaan gara galfaman keessaa hunda keessatti utuu hin ta'in muraasa keessatti kan argaman ta'uu isaanii argisiisuudhaaf kenname.
8. * Milikkinni “Urjii” jedhamu kun immoo lakkoobsa tokko booddeetti yoo argame, waa'ee kanaaf wanti dubbatamu yookiis hiikaan kennamu yookiis fakkaattiin isaa jiraatii, milikkituma urjii akkasii gara gadiitti barbaadi jechuu dha. Fakkeenyaaf macaafa kana keessatti dubbiin lakkoobsota tokko tokko booddeetti kennamee in argama; egaa xinnoo ishee gad hiiqee lakkoobsi milikkinni kun dhuma irratti itti kennameef milikkinni kun caafamee dubbiin isa kana fakkaatu macaafa qulqulluu keessaa iddoo biraatti cessaatti akka argamu gaggabaabaatti argisiiseera.

Wal ilaalchisa Dubbii Macaafa Qulqulluu

caafamu dubbii gararraatti lakkoobsa kana keessatti kennamee wajjin yaada wal fakkaatu mul'isa. Kanaaf lakkoobsicha ol deebi'ii ilaali, yaada isaas dubbisi, lafa haaraa inni itti argisiisu wajjin wal bukkee qabi jechuu dha.

Kanatti aanee maqaan macaaficha yaadni isaa keessatti argamuu, fidala gabaabaadhaan in tuqama; lakkoobsi maqaatti aanu boqonnaa isaa mul'isa,

booddee immoo boqonnicha keessaa lakkoobsa isaa in argisiisa.

3. Maqaa macaafaa gabaabaatti utuu hin kennin lakkoobsa duwwaa yoo kenne immoo macaafuma kana keessaa boqonnaa yookiis lakkoobsa yookiis lachuu kennuu isaa ti.
4. : Lakkoobsota gidduutti milikkinni kun boqonnaa fi lakkoobsa gargar in baasa.

5. , Achuma boqonnaa sana keessaa lakkoobsa haaraa in argisiisa.

6. ; Boqonnaa biraa yookiis kutaa biraa lafa fakkaattiin yaada kanaa argamu in argisiisa.
7. - Lakkoobsota gidduutti muraan kun yoo argame lakkoobsa isa dura jiru irraa jalqabee hamma lakkoobsa isa booddee jiruutti adeema jechuu dha; muraan kun “hamma” jechuu dha.

